

РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.12.330.111.4

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ АПК УКРАЇНИ

Т.В.ПЕПА - к.е.н., РВПС України, НАН України

Побудова в Україні соціально орієнтованої моделі ринкової економіки, проведення радикальних реформ, на базі яких буде забезпечено задоволення матеріальних і духовних потреб людей, значною мірою залежить від раціоналізації структури виробництва, удосконалення системи управління, створення нового механізму господарювання в усіх сферах економіки, зокрема в агропромисловому комплексі (АПК) як важливій структурній складовій регіональних господарських систем. АПК як складна і масштабна, багатоконпонентна господарська структура є ключовим і значущим елементом регіональних систем, інтегрованим виробничо-територіальним утворенням, розвиток якого забезпечує необхідні умови життєдіяльності населення, задоволення його потреб в продуктах харчування. АПК як наслідок агропромислової інтеграції та агропромислового комплексоутворення, у результаті яких формуються комплекси різного типу і таксономічного рангу, виступає важливою передумовою соціального і економічного розвитку регіонів. Роль АПК як провідного міжгалузевого територіально-виробничого утворення, де виробляється до 40% валового внутрішнього продукту, в економіці країни важко переоцінити, адже від рівня розвитку його основних сфер і насамперед сільського господарства та харчової промисловості, їх збалансованості й пропорційності залежить продовольча безпека нашої країни.

Незважаючи на винятково важливу роль АПК, темпи його економічного розвитку останніх років є недостатніми, не повною мірою використовуються його потенційні можливості, що не сприяє вирішенню злободенних економічних, соціальних та екологічних проблем. Кризові явища в АПК виражаються в дефіциті та низькій якості продовольчої продукції, високій затратності виробництва, у зростанні імпорту основних продуктів харчування. Причиною їх є деформація галузево-територіальної структури комплексу, диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, неефективне використання виробничого потенціалу комплексу.

су, низький рівень матеріально-технічного забезпечення розвитку основних його сфер, низька сприйнятність галузей комплексу до науково-технічного прогресу, невиважена стратегія капітальних вкладень.

Конкретна народногосподарська проблема у вирішенні практичних завдань подальшого розвитку АПК потребує перетворення його в основний високорозвинутий структуроформуючий підрозділ господарського комплексу країни, що пов'язана як з активізацією і підвищенням дієвості його основних сфер, так і з удосконаленням функціональної, галузевої і територіальної його структури. Підвищення господарської активності повинно спиратись на раціоналізацію використання всіх ресурсів і потенційних можливостей комплексу, а удосконалення його структури – на оптимізацію галузевих і територіальних пропорцій, збалансованість основних його сфер для підвищення ефективності всього виробництва, раціоналізацію його територіальної організації.

Територіальна організація, основу якої складає територіальна структура, є комплексом економічних і організаційних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування ланок (сфер) виробничо-господарського призначення за рахунок оптимізації їх регіональних пропорцій і створення раціональних виробничо-територіальних утворень. Це динамічний процес просторової локалізації на основі територіального поділу праці, в основі якого лежить найбільш повне використання сприятливих природних і економічних передумов для розвитку окремих галузей або їх сукупності. Раціональна побудова територіальної організації – це встановлення таких територіальних пропорцій в сфері виробництва продуктів харчування, які б забезпечили найбільш повне задоволення потреб населення в них при мінімальних затратах суспільної праці.

Територіальна та галузева структура АПК тісно взаємопов'язані і взаємообумовлюють одна другу. Галузева структура АПК – це склад галузей за сферами та якісний і кількісний їх взаємозв'язок. Найбільш прийнятною є чотирисферна структура АПК, до складу якої входять галузі, що виробляють засоби виробництва, сільськогосподарське виробництво, переробна промисловість та інфраструктура.

Таблиця 1 – Склад і структура агропромислового комплексу України в 2001 р., в %

Сфера АПК	Чисельність промислово-виробничого персоналу	Вартість основних виробничих фондів	Обсяг продукції
Виробництво засобів виробництва	11,1	10,2	9,0
Сільськогосподарське виробництво	64,2	60,4	51,5
Переробна промисловість (харчова і легка)	13,9	10,7	35,2
Виробнича і соціальна інфраструктура	10,9	11,0	4,3
Усього	100,0	100,0	100,0

Галузева структура АПК України далека від досконалості і характеризується різким розбалансуванням, невідповідністю сировинної та переробної сфер, значним відставанням інфраструктурного їх забезпечення, що продовжує створювати дефіцит продовольства.

Основна роль у чотирисферній структурі АПК належить сільському господарству – 51,5% обсягу продукції і 64,2%-чисельності промислово-виробничого персоналу, а на сферу переробної промисловості припадає 35,2% обсягу продукції і 13,9% зайнятих, на інфраструктуру, відповідно, – 4,3 і 10,9 %. Основною тенденцією розвитку АПК протягом останніх 10 років є зростання ролі сфери сільського господарства за стабілізації переробної сфери і незначного зростання інфраструктурної сфери.

Подальший розвиток АПК як складного багатогалузевого утворення з органічно взаємозв'язаними виробництвами різного економічного характеру можливий на основі збалансованої діяльності всіх його сфер і підрозділів. Збалансованість АПК полягає у забезпеченні чіткої узгодженості усіх ланок галузевого і територіального характеру, в удосконалення структури комплексу, оптимізації пропорцій як між окремими його складовими галузями, так і всередині них. Пропорційний і збалансований розвиток АПК повинен забезпечити наближення обсягів і структури виробленої продукції з урахуванням якості до суспільних потреб у ній.

Щодо структури регіональних АПК, то наявна значна диференціація у співвідношенні їх складових. Провідною ланкою в структурі регіональних АПК була і залишається сфера сільськогосподарського виробництва, питома вага якої коливається від 45 до 58% загального обсягу продукції комплексів. Найбільша частка сільськогосподарської сфери у структурі регіональних АПК є в Карпатському і Центральному регіонах. На переробну сферу у структурі регіональних АПК припадає від 30,6 у Східному до 46,7% у Кримському АПК. Найбільшим розвитком першої сфери – галузей, що забезпечують АПК засобами виробництва, характеризуються Східний і Донецький АПК, де питома вага цієї сфери перевищує середній рівень в Україні. Дуже низький рівень інфраструктурної сфери, яка у структурі регіональних АПК у середньому становить 4-5% випуску їх продукції.

Територіальна структура АПК України є динамічним співвідношенням територіальних підрозділів комплексу. Територіальна структура АПК – це внутрішня територіальна будова, відповідні форми виробничих утворень, які склалися в результаті територіального поділу праці та під впливом дії закономірностей комплексності. Вона виражає територіальні пропорції, що відображають співвідношення масштабів всього виробництва комплексу і виробництва окремих видів продуктів або їх взаємопов'язаних груп як ланок територіального поділу праці. Навіть на невеликих за розміром територіях через диференціацію природних і економічних умов, які впливають на спеціалізацію сільського господарства і тери-

торіальне зосередження переробних підприємств, спостерігається неоднаковий рівень інтенсивності розвитку господарства, різна концентрація виробництва окремих видів його продукції.

Територіальна структура АПК за своїм складом є сукупністю регіональних агропромислових формувань різного таксономічного рангу, різнорідних за функціонально-галузевим і продовольчим складом. У територіальній структурі АПК насамперед виділяють її елементи – територіальні форми зосередження підприємств і елементарні агропромислові територіальні системи: територіальні частини – це регіональні обласні і районні агропромислові комплекси; форми територіального агропромислового зосередження – спеціалізовані (продовольчі) АПК. У країні зосереджено 8 АПК природно-економічних районів, 24 обласних АПК, більше 450 районних. Кожний із них залежно від масштабу та ієрархії у структурі республіканського АПК має свою специфіку, відповідну галузеву, функціональну й територіальну структуру. Найбільшими територіальними частинами АПК республіки є АПК природно-економічних регіонів, які складаються з різних функціональних ланок та форм територіального зосередження виробництва і характеризуються різнобічними виробничими взаємозв'язками. Ці цілісні відносно самостійні утворення мають чітку спеціалізацію, широкі господарські зв'язки з іншими ланками народногосподарського комплексу регіону. Основою їх виділення є наявність відповідних видів вихідної сировини і територіальна спільність конкретних видів діяльності. Кожний із нижчого таксономічного рангу – обласних АПК – це складне, багатогалузеве утворення зі своєю специфічною галузевою і територіальною структурою. За характером переробки сільськогосподарської сировини вони підрозділяються на моно- і поліцентричні. Якщо АПК природно-економічних регіонів, а також спеціалізовані продуктові комплекси, такі як цукробуряковий, зернопродуктовий, цілком сформовані, то обласні АПК за сформованістю не всі завершені. Порівняно завершеними можна вважати АПК Київської та Львівської областей.

Орієнтація на раціоналізацію територіальної структури регіональних АПК передбачає встановлення таких регіональних пропорцій у сфері виробництва продуктів харчування, які забезпечили б найповніше задоволення потреб населення у продовольстві з мінімумом затрат суспільної праці. Ці пропорції досягаються шляхом оптимального взаємопов'язаного розміщення основних структурних елементів комплексу і встановлення раціональних господарських зв'язків.

АПК економічного району у системі територіальної структури республіканського АПК формувалися і функціонують як взаємопов'язані територіально-виробничі утворення. Кожний із них є одночасно цілісним відносно самостійним утворенням, що виконує конкретне функціональне завдання. Функціональне навантаження АПК природно-економічного району тісно взаємопов'язане із структурними особливостями, його спеціалізацією і характеризує участь його у формуванні

сфери міжрайонного обміну. Такі інтегровані системи охоплюють, як правило, галузі переробної промисловості і виробництво відповідних видів сільськогосподарської сировини, а результатом інтегрованих процесів є формування агропромислових функціональних ланок АПК. Тому АПК природно-економічного району формується шляхом створення внутрішньо-районних територіально-виробничих інтегрованих поєднань різного типу, причому не просто як сума їх, а як взаємопов'язана їх система з розвинутими виробничо-господарськими зв'язками.

Обласні регіональні АПК, як елементи територіальної структури республіканського АПК, часто є складними виробничо-територіальними системами, що об'єднують підсистеми нижчого рангу, формування і територіальна організація яких залежить від природних і економічних умов території, рівня і характеру розвитку виробництва. Розвиток обласних АПК відбувається у процесі поглиблення спеціалізації і посилення концентрації сільськогосподарського виробництва, зумовленого диференціацією та інтеграцією технологічного процесу. Вони характеризуються своєрідною галузевою, функціональною і територіальною структурою. Найяскравіше в них представлені дві ланки – сільське господарство і переробна промисловість, а обслуговуюча ланка часто розповсюджує свій вплив не тільки на обласні АПК, а й на АПК вищих таксономічних рангів – АПК природно-економічних районів і республіки в цілому.

Основним напрямом розвитку агропромислового комплексу республіки і регіональних АПК повинна стати оптимізація їх територіальної та продуктової структур, для формування яких необхідно забезпечити випереджаючі темпи розвитку виробництва засобів виробництва для сільського господарства, харчової і переробної промисловості, інфраструктурних підрозділів.

У період формування ринкових відносин у цій сфері агропромислового комплексу значна увага повинна бути зосереджена на створенні відповідних організаційно-економічних передумов, серед яких особливе місце займає створення прогресивних форм господарювання на основі використання різних форм власності, роздержавлення власності до оптимальних розмірів, формування науково обґрунтованого оподаткування товаровиробників, створення розвинутої інфраструктури, спільних підприємств тощо. Особливого значення набуває визначення оптимальної структури форм власності та господарювання, яка може бути забезпечена на основі роздержавлення і приватизації майна у різних її галузях. Цей процес за своїми кількісними та якісними ознаками повинен здійснюватися в кожній галузі з урахуванням стратегічного значення вироблюваної продукції, специфічних організаційно-технічних, соціально-економічних, організаційно-технічних, соціально-економічних, екологічних та інших особливостей розвитку і ефективного функціонування кожної з них. В усіх галузях АПК мають широко розвиватися такі форми го-

сподарювання, як державні підприємства, акціонерні товариства, компанії, орендні колективи, приватні підприємства та ін.

Розвитку має набути формування спільних підприємств із зарубіжними фірмами, що сприятиме швидшому виходу вітчизняних товаровиробників на світовий продовольчий ринок.

Доцільним у формуванні структури виробничого потенціалу переробної сфери агропромислового комплексу республіки і регіональних АПК є створення системи великих, середніх та малих підприємств, причому частка останніх повинна стати більш значною. Формування такої різноманітної структури підприємств переробної промисловості з різним рівнем концентрації виробництва є сприятливим фактором збільшення випуску продукції на високій конкурентній основі, що в свою чергу забезпечить зниження витрат на її виробництво та підвищення її якості до вимог світового ринку. Виконання цього можливе за раціоналізації структури як республіканського АПК, так і регіональних АПК природно-економічних зон, областей, адміністративних районів.

Визначення основних напрямів подальшого функціонування АПК республіки та його регіональних ланок, вибір пріоритетів ґрунтуються на конкретних соціально-економічних та науково-технічних розробках і передбачають насамперед:

- проведення комплексних змін у використанні природно-ресурсного потенціалу з урахуванням істотних відмінностей природних умов регіонів, особливостей спеціалізації окремих регіональних АПК;

- структурну модернізацію регіональної, міжсферної галузевої та виробничої структур;

- радикальну структурно-інвестиційну перебудову АПК та його регіональних ланок, що забезпечить комплексну та цілеспрямовану зміну матеріальної та виробничо-технологічної структур, а також організаційно-господарської і регіональної структури виробництва з урахуванням територіального поділу праці, реальних зовнішньоекономічних зв'язків і соціально-економічних умов;

- трансформація інвестиційної діяльності, спрямування її насамперед у пріоритетні програми стратегічної інтегральної ефективності та вплив їх на майбутню структуру АПК усіх рангів; залучення інвестицій в сільське господарство і харчову промисловість з інших галузей народного господарства, а також іноземного капіталу шляхом формування нових організаційних форм власності і господарювання;

- удосконалення фінансово-кредитних відносин на основі системи гнучкого державного регулювання через оподаткування і кредитування для забезпечення необхідних обсягів виробництва агропромислової продукції;

- впровадження досягнень науково-технічного прогресу за рахунок створення розвинутої матеріально-технічної бази в усіх сферах, галузях, виробництвах, на підприємствах АПК із сучасним технологічним рівнем;

- підвищення ефективності використання ресурсів, комплексної

переробки сировини, повсюдне запровадження мало- та безвідходних технологій і біологічних засобів;

– розробка та впровадження механізму захисту і оздоровлення екологічного середовища, введення екологічно безпечного виробництва, розробка і орієнтація на технологічні параметри використання навколишнього середовища.

Реалізація вказаних напрямів удосконалення розвитку регіональних АПК сприятиме підвищенню дієвості у всіх їх ланках і забезпечить зростання обсягів продовольства.

Література:

1. Андрійчук В.Г., Вихар Н.В.Повышение эффективности агропромышленного производства. - Киев: Урожай,1990.-217с.
2. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О, Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України: теорія та практика розвитку. - Київ, 1996.-264 с.
3. Милосердов В.В. Аграрная политика и проблемы развития АПК.-М.; 1990.-296 с.
4. Онищенко А.М., Веденичев П.Ф., Шепотько Л.А. и др. Интенсивное развития агропромышленного комплекса. - Киев, 1996.-400 с.
5. Чумаченко М.Г. Регіональна політика в Україні. - Донецьк, 1993.-66 с.

УДК: 334:477.72

ІСТОРИЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

А.С.МОХНЕНКО – к.е.н, Херсонський ДАУ

Процес трансформації економіки України зумовлює необхідність розв'язання правових, економічних, соціальних та організаційних завдань формування ринкової економіки, що об'єктивно потребує поглибленого комплексного аналізу сукупності закономірностей перехідного періоду. Розвиток ринкової системи господарювання в Україні безумовно пов'язаний із процесом становлення й розвитку малого бізнесу. Цей процес характеризується тим, що повільність, складність та суперечливість просування економіки України шляхом ринкових реформ значною мірою зумовлені недооцінкою загальної ролі цього сектора економіки, не повним використанням наукового підґрунтя для визначення особливостей формування соціально-економічного середовища підприємницької діяльності при переході до ринку. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки теоретичних засад становлення малого бізнесу в Україні спрямованого на розкриття змісту і властивостей системи господарювання підприємницького типу. Формування такої сис-